

OUT OF AFRICA

bezoek aan de tempel van Hatsjepsot in Luxor

Eind 2012 reisde ik met Anna door Egypte. Zij was op dat moment bijna 5 maanden zwanger. Het was de vervulling van een wensdroom die ik al koesterde vanaf mijn achttiende toen ik een prachtig boek vol tekeningen kreeg over Egyptische architectuur. Het was de laatste mogelijkheid dat het nog kon en desondanks een heel gewaagde onderneming. De reis was heel goed voorbereid en zo luxe mogelijk, omdat mijn vrouw alle comfort niet mocht ontberen. We begonnen in Cairo met de voor de hand liggende bezichtigingen. Daar verbleven we in een wat vervallen Engels koloniaal Jugendstil hotel pal in het centrum. Het was koud in Cairo. In het hotel was geen verwarming en 's nachts was het nog maar 13 graden. We moesten ons warmhouden met stapels dekens in de kille ruime kamer. Er waren maar weinig bezoekers en op een ochtend ontdekten we dat de ontbijtzaal was afgehuurd door een merkwaardig gezelschap van strenge bebaarde mannen, met een enkele gesluierde vrouw die presentaties verzorgden en aantekeningen maakten als waren ze secretaresses van de robuuste heren. Het bleek een soort congresje dat de zaal had afgehuurd om het hotel aan wat extra inkomsten te helpen. Maar wie of wat dit wonderlijke gezelschap betrof is ons nooit duidelijk geworden. Het deed je onwillekeurig denken aan een bijeenkomst van een cel van de Moslimbroederschap. Maar het kon ook de oppositie zijn. In ieder geval waren er geen militairen of politiefunctionarissen aanwezig. Het was voor ons het eerste teken van een opbouwende politiek-religieuze spanning in het land.

Van Cairo vlogen we direct naar Aswan om vandaaruit Karnak te bezoeken. Ook dat was een linke trip door een steenkoude woestijn in een karavaan van jeeps onder politiebegeleiding. Hier ervoer ik mijn eerste fata-morgana: ik zag in de verte een turquoise zee die er niet bleek te zijn. Het was de enige keer dat ik me dingen verbeelde. Het was me geraden me zeer alert met de wereld om me heen bezig te houden. Vanuit Aswan zeilden we terug over de Nijl, langs het mausoleum van de Agha Khan en het Olifanteneiland naar Edfoe. Een nacht brachten we door op het platte dek van een feloeke, een nijl-zeilboot. Aan boord waren twee jonge mannen die ons verzorgden en de boot bestuurden. Een van hen liet zich 'the Captain' noemen, terwijl hij mij steeds weer aanduidde met 'my friend'. Hij was gehandicapt aan zijn rechterbeen en hij strompelde over het dek. Maar hij sprak goed Engels en wist me veel uit te leggen over het leven in Egypte en de oplopende spanningen waar hij zich flinke zorgen over maakte.

Bij Edfoe gingen we weer aan land en vervolgden onze reis in een speciale taxi op weg naar Luxor en de Dodenstad Thebe.

De reis naar Luxor was nogal inspannend. Vanaf Edfoe reden we met onze taxi met privéchauffeur over de tweebaansweg voor de toeristen door de groene, bevoede Nijlvallei. Die weg ligt op de rechteroever, terwijl het vrachtverkeer de veel riantere weg over de linkeroever mag nemen. Onze weg was geplaveid met van die

verkeershobbels om het hardrijden te beperken, zoals in Nederlandse woonwijken. De hobbels zijn gemaakt van opgehoopt grint, maar waren hier veel te hoog voor een luxeauto en de chauffeur dreigde de bodem van de auto te beschadigen. Dan was er nog een reden voor voorzichtigheid: mijn vrouw was zwanger, gehobbel was uit den boze! Elke keer weer was het een kwestie van wringen door de berm om langs de hobbel te komen. In elk dorp waar we doorheen kwamen heerste een gespannen sfeer door de drukte van scootertjes en ezeltjes. Maar tussendoor zagen we veel politieagenten, bewapend met stenguns. Het was net na het referendum over de grondwet, dus vandaar? Buiten Edfoe lag een grote metallurgische fabriek, grijs en stoffig. De fabriek deed ons denken aan de zwaar vervuilende en verwaarloosde industrie in Rusland.

Onze chauffeur was erg zwijgzaam en als hij de kans kreeg trapte hij flink op het gaspedaal om zo de verloren tijd vanwege de verkeershobbels terug te winnen. De vallei werd steeds weelderiger en breder en ook steeds drukker bevolkt. Na de kale woestijn van Nubië voorbij Aswan naar Aboe Simbel leek het nu wel alsof we door een sawa in Indonesië reden. En ineens reden we Luxor binnen. Voorlangs de beroemde Luxor tempel draaiden we weer achterlangs de beroemde rij sfinxen en stopten op een stoffige weg met ratelende koetsen voor ons hotelletje, een smal flatje van vijf hoog in de straatwand. Binnen werden we door onze reisleader en onze gids verwelkomd, nadat we met een flinke baksjisj zwijgend van onze chauffeur hadden afscheid genomen. Binnen was alles pikkedonker. Aan de hotelbalie werd verteld dat de elektriciteit was uitgevallen. Onze reisleader heette Osama en onze gids was een jonge pronte vrouw met een paars-violet gekleurde bloemetjesgewaad met daarover heen een zwarte hoofddoek en een grote ordinaire zonnebril a la Elton John. Yasmina heette ze.

Osama was een vriendelijke, wat timide jonge man. Hij beval ons een prima restaurant aan waar je weliswaar van tevoren moest reserveren. Maar we konden zijn naam noemen ter aanbeveling. De gids vroeg ons naar het programma voor de komende dagen. Ze zou ons de volgende morgen komen afhalen om samen een dag lang Karnak af te struinen. Maar de dag daarop stonden de graven in de Koningsvallei op het programma en dan bleef er nog tijd over. Mij was opgevallen dat de Tempel van Hatsjepsot op het programma ontbrak. Beslist wilde ik die zien, maar ik wist dat deze tempel samen met de tombe van Toetankhamon wat extra geld kostten. Daar komt nog bij dat het plein voor de tempel in 1997 het toneel was van een gruwelijke aanslag, waarbij 67 doden vielen, uitgevoerd door een splintergroepering binnen de Moslim Broederschap met banden met Al-Qaida. Een bus met toeristen werd toen onder vuur genomen. Twee jaar lang heeft dit het toerisme ernstig parten gespeeld. Volgens onze gidsen was dat ook nu weer het geval, nu Morsi van de Moslim Broederschap tot president was gekozen en via een herziening van de grondwet een soort dictatuur probeerde in te voeren. We reisden in het hoogseizoen, maar merkten dat er van drommen toeristen nergens sprake was. Hier in Luxor zouden we goed merken dat we een van de weinigen waren.

Die avond begaven we ons op weg naar het restaurant, waarvan al snel bleek dat iedereen het kent. Op de weg ernaartoe spraken veel mensen op straat ons aan met de bedoeling ons er voor een baksjisj naartoe

te brengen. Het lag in rommelig en achterafstraatje buiten het centrum. Op de smoezelige straat voor het restaurant lag een modderig plasje water lag, alsof het had geregend. Binnen bij de ontvangstbalie deden we ons verhaal. "O, u bedoelt zeker Osama uit Aswan, gaat u maar naar boven en neem plaats, er is voor u gereserveerd". Het bleek een soort theehuis met een portico te zijn met tapijten langs de wanden, zoals we dat kenden uit steden als Samarkand en Buchara. We namen plaats op lage met prachtig houtsnijwerk bewerkte hardhouten stoelen met rieten zittingen langs een ronde, lage en verdiepte tafel, bedoeld voor een theepot met waterpijp. Op de verhoogde rand werd onze maaltijd opgediend in een aardewerken pot als een soort russische solyanka. Veel bezoek was er niet, in de hoek zat een groep Nederlanders fluisterend van hun maaltijd te genieten. Toen we om de rekening vroegen zei de tafelbediende: "Hoeft niet, meneer Osama heeft al voor u betaald". We stonden even versteld en prompt viel het licht uit.

Op de tast begaven we ons weer naar beneden naar de uitgang, waar bleek dat overall op straat de verlichting was uitgevallen. Op onze wandeling door het donker terug naar het hotel, zagen we dat aan de overkant van de Nijl de Vallei der Koningen baadde in het licht. Zou het kunnen zijn dat alle stroom uit de binnenstad van Luxor werd weggetrokken?

Natuurlijk was het vergissing te denken dat Osama onze maaltijd al had betaald. We spraken hem er de volgende morgen op aan, nadat hij ons weer aan Yasmina had voorgesteld om met haar Karnak te bezoeken. Het raadsel is nooit opgehelderd, maar de volgende avond dineerden we opnieuw in hetzelfde restaurant, waar we hen op de vergissing wezen om de rekening alsnog te betalen. We hadden een bezoek aan de tempel van Hapsjeptsoet als toetje voor de laats dag in Luxor bewaard. Die tempel is van een totaal andere orde dan al die andere graftombes en monumenten. Hij ligt aan de rand van een hoge klif die de bouwwerken overschaduwde. De tempel zelf lijkt wel een neo-klassistische replica. Pas als je de lange trap omhoogklimt naar de colonnade, zie je dat zoiets beslist niet het geval is. Op de wand van het tweede terras staan achter de zuilen twee belangrijke taferelen. De ene vertelt over de expeditie die werd ondernomen naar Poent bij Eritrea, met ranke koninklijke galleien vanuit haar havenstad aan de Rode Zee. De andere vertelt over de goddelijke geboorte van Hatsjepsoet. Daarin wordt verteld dat Amon in de vorm van Hatsjepsoets vader Thoetmosis I haar heeft verwekt bij de uitnemendste vrouw van het land, die op last van de god voor hem gezocht moest worden. Deze vrouw werd door middel van een boodschapper van Amon Re van haar wonderbaarlijke zwangerschap op de hoogte gesteld. Deze mythe diende in feite als legitimatie voor Hatsjepsoets koningschap. Het was immers gebruikelijk dat naar voorbeeld van een mythe van de god Horus een man als hoofd van het land zou instaan voor de vruchtbaarheid daarvan.

De gallerij van Hatsjepsoet in het Dal der Koningen, Luxor

Model van de koningsfeluka voor de reizen naar de Poent

Bas-relief van de fauna, meegenomen uit de Poent, op de muren van de tempel van Hatsjepsoet

Yasmina vertelde in geuren en kleuren over de vrouwelijke Farao; duidelijk haar favoriete machtshebber uit de oudheid. Ik was verbaasd door de frappant precieze reliëfs van gestileerde dieren en planten die van elders waren gebracht en waarmee ze haar paleizen had opgesierd en verlevendigd. Hatsjepsoet was duidelijk een machtshebber met een handelsinstelling geweest die met de rest van Afrika contact had weten te leggen middels haar handelsvloot. Ze was een soort omgekeerde koningin van Sheba geweest!¹

Die dag erop vertrokken we voor een lange reis door het woestijngebergte naar de kust van de Rode Zee. We werden afgehaald door de ons bekende zwijgzame chauffeur die blijkbaar nog niet zeker wist hoe hij rijden zou. Eerst ging hij naar het zuiden vanuit Thebe. Toen draaide hij plotseling om in ging over de weg voor het vrachtverkeer naar het noorden. Op een geven moment gaf Anna aan dat ze een toilet moest bezoeken. We reden richting Qena en de tempel van Hathor met verderop de archeologische vindplaats van Nag Hammadi, toen hij plotseling van de weg afzwenkte en een ommuurd complex binnenreed door een grote open poort. We kwamen bij een

¹ Het pop- en sekssymbool Tina Turner heeft zich in een aflevering van Larry Ling Live van 21 febr. '97 uitgegeven voor de reïncarnatie van Hatsjepsoet. https://www.youtube.com/watch?v=UgtEeU_DDWY
Kruiperige Larry ontlokt aan Tina de bekentenis het Boeddhisme aan te hangen met een bepaald geloof in reïncarnatie; iets wat overigens hoort bij de volkse opvatting van dat geloof en aan het Hindoeïsme is ontleend. In de uitzending nagelt ze op verzoek van King ook haar dan nog levende ex Ike Turner aan de schandpaal met aantijgingen waarop Ike altijd een ander licht heeft geschenen. Met Ike – uitvinder van de Rock 'n Roll – heeft ze haar roem verworven, met name door het briljante workingmans-bluesnummer 'Proud Mary' van Creedence Clearwater Revival in een fonkelnieuw hitserig sexy jasje te steken.

gebouw met een groot gekleurd staketsel boven op de topverdieping dat Sint-Joris en de Draak moest voortellen. Het leek een modern gebouw. Maar nu ineens begon onze chauffeur in heel gebrekkig Engels van alles uit te leggen. Het was zondag zo vertelde hij en hier waren we aangekomen in een Koptische gemeenschap, waar net de zondagsdienst was afgelopen. We werden heel ingetogen welkom geheten en kregen wat thee aangeboden met wat koekjes, terwijl Anna naar het toilet werd gebracht. Ik vertelde dat ik van oorsprong een Protestantse christen was en begreep wat er in de kerk gaande was en dat ik dat graag van binnen wilde aanschouwen. De kerk leek van binnen eeuwenoud door de schilderijen op de witgekalkte wanden in het romaanse interieur. Ik herkende weer Sint-Joris en natuurlijk de apostel Marcus. Al die mensen die heel voorzichtig een bijbel en een liedboek in de hand hielden: het deed me zo denken aan de kerkdiensten in onze Vrijzinnige-Protestantse kerk in mijn prille jeugd. De gewijde sfeer van de prachtige zondagochtend bezorgden me een brok in de keel.

Maar hier heerste toch ook een bedrukte stemming zo merkte ik allengs. Was het een angst voor dingen die te gebeuren stonden? Ik weet het niet, want ik was niet in staat het na te vragen. We reden vervolgens een gebied binnen waar erg veel Koptische gemeenschappen waren, met name rond de stad Qena. Twee weken nadat we terug waren zou hier inderdaad de hel uitbreken, toen radicale moslims de heiligdommen van de Kopten binnendrongen en die verwoestten door blind geweld en brandstichting. Natuurlijk maakte ik onze chauffeur duidelijk dat ik wel gemerkt had dat hij een Kopt was en hij vertelde dat de reisorganisatie die onze trip in Luxor had georganiseerd in z'n geheel uit Kopten bestond die bij voorkeur toeristen uit het Protestantse deel van Europa rondleidden. Obama was dus ook een Kopt en daarmee een tegendeel van die Arabier met dezelfde naam. Alleen Yasmina was geen Kopt, maar een uitermate goed geschoolde gids met een open hart. Ook dat had ze ons expliciet laten merken. Ze was moeder van een kind van drie en erg begaan met het welzijn van Anna. Maar meer in het algemeen ging haar de onmogelijke situatie die in Egypte was ontstaan met de machtsgreep door de Moslimbroederschap, erg ter harte. 'Morsi is een slecht mens', zo stelde ze beslist zonder dat wij daarnaar vroegen. En dan hebben ze de commandant van de terreurgroep die aanslag op toeristenbus pleegde tot gouverneur van de regio Luxor gemaakt, zo stelde ze verdrietig vast. Anna vroeg haar naar haar geloofsbeleving, nadat ze had verteld dat zij van oorsprong Russisch Orthodox was, wat toch aan het Koptische geloof was verwant. Yasmina gaf aan dat ze zoiets al had vermoed, vanwege haar achternaam. Ze stelde en heel gewone moslima te zijn die alleen niet begreep waarom er haat werd gezaaid tussen Kopten en Islamieten. De verschillen in geloof zijn eigenlijk maar betrekkelijk klein en de Kopten zijn eigenlijk de ware Egyptenaren. Anna durfde nog verder te gaan en vroeg haar hoe ze dacht over de zuivering door de besnijdenis. Verbaasd antwoordde Yasmina dat ze wel erg vreemd aankeek tegen het feit dat Christelijke mannen niet besneden waren. Zonder enige schaamte stelde ze keurig dat ze niet begrijpen kon hoe Christelijke mannen konden leven met het niet besneden zijn, maar zo was er nog veel waar ze niet in kon komen. Maar toch ook weer zo dat het haar in het geheel niet dwars zat.

Na het bezoek aan de Koptische kerkgemeenschap werd onze chauffeur ineens rustig. Bedaard reed hij ons naar Al-Quesir aan de kust, waar onze laatste bestemming wachtte in een Westers toeristenoord. Daar zouden we worden onthaald op een geweldige en luxueuze nieuwjaarsviering om de dag erop naar het vliegveld van Hurghada te worden gebracht, waar we stil maar innig van onze Koptische chauffeur afscheid namen.

Een maand later begon in Cairo de Contrarevolutie die leidde tot de afzetting van Morsi. Tegelijkertijd begonnen bij Anna de weeën die de vroeggeboorte van onze Youri inluidde. Zowel de moslimwereld als ons gezinsleven raakte verzeild in een waanzinnige wervelwind die tot een enorme verwarring zou leiden.

In welke wereld was onze pasgeboren zoon in hemelsnaam binnengetreden. Hij werd net op tijd met een keizersnede ter wereld gebracht. Zijn hartje dreigde het te begeven. Hij was levensvatbaar maar twee maanden te vroeg en hypotoom. Zijn spierstelsel was te zwak om op eigen houtje te kunnen ademen en drinken. Na een maand raakte hij weer in een crises en werd met een zuurstofapparaat voor de dood weg gehaald. Hij bleek uiteindelijk aan een bijzonder merkwaardig afwijking te leiden. Zijn 15^e chromosoom was gekloond en dat maakte hem zo zwak om onbekende redenen. We waren verbijsterd. Wat wil dit toch zeggen over hoe de Natuur in elkaar steekt! Want eigenlijk is er met hem genetisch niets mis! En met een groeihormoon zal hij zich behoorlijk normaal kunnen ontwikkelen. Maar hij zal altijd alle zorg blijven vereisen en dat maakt ons afhankelijk van de veerkracht van onszelf en ons Zorgstelsel.

Maar het maakt ons ook afhankelijk van waar het in de wereld naar toe gaat. Voor Youri is het de grote vraag hoe hij zich op zichzelf zal weten te redden. Of niet.

Nu lijkt het er ineens op dat onze Westerse zorgzame wereld in gevaar is en dat heeft alles te maken met wat zich in de landen van de Arabische lenterevoluties afspeelt, maar ook met onze verhouding tot de Derde Wereld, Afrika voorop. Egypte was daarvan de belangrijkste en het is de poort naar de rest van Afrika. Ons bezoek was vooropgezet. Ik wilde daar de sfeer proeven zoals ik dat ook in Rusland had gedaan samen met Anna. En na ons bezoek krijg ik de sterke indruk dat het daar bezig was al heel lang helemaal spaak te lopen.

We voelden dat het sterkst in Luxor. Er waren daar drommen jongeren op straat die zich met hun brommertjes verzamelden bij de diverse moskeeën. Daar hielden hun leiders toespraken in heftige bewoordingen. Maar we wisten niet waarover die gingen. Ik durfde het Yasmina ook niet te vragen, bang dat ons dit van een gemoedelijke wandeling en rondleiding zou afhouden. Maar tijdens het bezoek aan Karnak schalden er voortdurend schrille geluiden door de lucht die door de luidsprekers op de minaretten werden rondgebazuind. Als we langs zo'n plaats van bijeenkomst liepen viel ons op dat er een grimmige sfeer heerste. Ook al liet men ons als enkele toerist met rust. Het was wel duidelijk dat dit allemaal veel verder ging dan de oproepen tot gebed die elke ochtend om vijf uur beginnen. Die oproepen zijn voor een westerling nogal hinderlijk omdat ze als een soort chants zo doordreinen. Maar deze geluiden waren geen chants en

waarvoor werd opgeroepen, het was ons een raadsel. We voelden ons in Luxor dan ook eigenlijk niet zo op ons gemak en zagen uit naar de trip richting de Rode Zee. In Al-Quesir aangekomen, vertelde onze gids aldaar dat de stad flink was getroffen door de revolutionaire gewelddadigheden. Maar hier was de situatie nu tot rust gekomen en van die spanningen zoals in Luxor volstrekt geen sprake. Hier konden we in het vervallen haventje goed zien in wat voor belabberde staat het land verkeerde. Dat stond ook in zo'n schrille tegenstelling met het comfort wat we in het afgezonderde toeristencentrum aantroffen. Anna zocht daar de rust van lange wandelingen langs het strand. Maar op een gegeven moment belde ze me op, hevig ontzet. Ze werd voortdurend gevolgd door zo'n jonge man op een brommertje en voelde zich zeer bedreigd. Ik rende in aller haast over het strandpad naar haar toe en toen ik bij haar aankwam zag ik een brommertje zich uit de voeten maken. Dit voorval gaf ons pas bij het eind van de reis ineens het definitieve gevoel dat het in dit land op dat moment beslist niet pluis was voor ons westerlingen. Er was iets bezig zich te ontladen! Weldra zou blijken wat dat was. Er braken in Cairo opnieuw heftige onlusten uit die ertoe leidden dat het leger weer de macht greep en de Moslimbroederschap van het politieke toneel verwijderde.

Westerse vrijheidsdrang

Met het ineensstorten van het totalitair geleide Communistische stelsel in de jaren tachtig is er een enorm potentieel aan vrijheidsdrang vrijgekomen. Overal waar mensen ervaringen opdoen met de Westerse verworvenheden voor ontplooiing, ontstaan er bewegingen om zich te ontdoen van corrupte en autoritaire regimes die de vrije expressie belemmeren en al te zeer inperken. Dat geldt ook voor de Moslimwereld en nergens heb ik dat duidelijker gemerkt als bij een bezoek aan Dhaka, de hoofdstad van Bangladesh. Ik werd daar spontaan rondgeleid door een stadswijk met kleine werkplaatsen waar de t-shirts en blousjes werden vervaardigd en geleverd met daarop onze popculturele vrijheidsleuzen: de iconen van ons ongebreideld consumeren! Ook daar probeert men als het even kan zich de ontsnappingsclausules eigen te maken om aan het knellende korset van de armoede en de onmogelijke ontplooibaarheid te ontkomen. Ik heb dit in twee hele sprekende gevallen van dichtbij meegemaakt, waar bij het voertuig de sport was, die nu voor veel West-Afrikanen de droom vervult: voetbal!

Eerst was er Abdellah. Hij was een Marokkaanse student die zich tegen het regime van Koning Hassan keerde in de zeventiger jaren. Maar hij was ook een hele goede voetballer naast zijn studie. Hij werd gearresteerd en een halfjaar in een cel opgeborgen waarin een plas water stond. Het was een martelmethode die hem moest breken. Maar hij werd weer vrijgelaten en mocht mee met een Marokkaans team voor een oefenwedstrijd tegen Feyenoord. In Rotterdam aangekomen, vroeg hij ogenblikkelijk politiek asiel aan. Dat kreeg hij niet meteen en daarom week hij eerst uit naar Zweden. Maar hij kwam weer terug en werd in Nederland toch erkend. Hier ontmoette hij mijn schoonzus die zich over hem ontfermde. Voor het definitief regelen van een verblijf in Nederland trouwden ze. Ik nam hem mee naar mijn voetbalclub en hij werd daar onze spits. Maar dat ging niet zo goed. Hij was erg opgefokt. Hij kon zich vaak maar moeizaam beheersen en

dan moest ik tussenbeide komen. Hij gaf uiteindelijk het voetballen op en stortte zich op een studie voor maatschappelijk werker. Zo werd hij een steun en toeverlaat voor in problemen verkerende Marokkanen en werd in eigen kring, maar ook daarbuiten heel geliefd. Tot hij op een dag door de Kinkerstraat fietste en ineens ineens zeeg op straat. Hij overleed aan een plotseling hartfalen. Door de arts die hem nog onderzocht waren de gevolgen van de martelingen daar van de oorzaak. Hij liet een vrouw en kind na in grote vertwijfeling. Maar toch heeft hij hier meer dan vijftien jaar zijn hart kunnen ophalen.

Toen was er Khamel. Khamel was de reservekeeper van het elftal van Tunesië dat op de WK van '78 nog tegen Duistland speelde. Khamel had het wel gehad met zijn corrupte land en besloot na het WK in Nederland asiel aan te vragen. Hij deed hier heel snel een vrouw op die hem alle steun gaf, daarbij. Hij kreeg een goede baan in een ziekenhuis en op een dag zat hij in de stamkroeg van ons voetbalteam. Hij werd natuurlijk prompt in ons team opgenomen als keeper. Ook al was hij als spits ook de beste, maar als keeper was hij fabelachtig goed. Khamel nam ons hele team mee op sleeptouw naar zijn geboorteplaats. Daar speelden we tegen zijn oude team uit de Tunesische eredivisie uit '78, die inmiddels ook al veteranen waren. Ze speelden ons natuurlijk totaal van de mat, die meer een zanderige plaat beton was in het stadion, bij 45 graden Celsius in de avond. Wij haalden dat team weer hier naartoe om op echt vet gras te spelen, wat hen nogal tegenviel. Ineens waren ze niet meer zo oppermachtig. Zo kwam er een hele culturele uitwisseling tot stand waar nog jaren over is doorgezaagd. Voor hen was het bezoek aan Amsterdam een piekervaring. En wij teerden nog jaren op de avonden in het snikhete Gabes en een rit met twee Landrovers naar een oase aan de rand van de Sahara. We huurden er kamelen die ons de woestijn inbrachten, al knabbelend aan onze onzekere voeten. Opeens in een volledig onbegroeid duinlandschap is ook een ervaring die je altijd bijblijft!

Het voetbal in amateurverband bracht ons bij elkaar en het was helemaal niet nodig met een vooruitzicht op een contract bij een Hollandse topclub. Maar dit zijn natuurlijk wel individuele gevallen. De grote groepen gastarbeiders die hier op goed geluk naartoe kwamen, was het vaak alleen maar gegeven om te blijven leven zoals in het land van herkomst, slechts met het verschil dat de economische omstandigheden veel beter waren. Dan blijven het toch vooral aparte culturen die in het beste geval gemoedelijk langs elkaar heen leven. De integratie kan dan pas via het onderwijs plaatsvinden voor de volgende generaties. Het is daarom zo belangrijk dat de toegang van dat onderwijs zo open mogelijk is en niet weer in afzondering gebeurt!

Maar het is bovenal de popcultuur met de wereldmuziek voorop die de beste mogelijkheid vormt om op onze Westerse vrijheden en verworvenheden aan te sluiten. Het is in die cultuur van diverse poppodia dat het aanlokkelijke van onze leefwijzen wordt overgebracht. Het is bij uitstek de popcultuur waarin de ruimte voor vrije en vernieuwende expressie wordt geschapen, wars van traditie en patronage. In de popcultuur heeft de oudere wat van de jongere op te steken al was het al de uitdrukking om het anders te gaan doen en

de eigen stijl en smaak te ontwikkelen die door taboes en gebaande paden breekt.

Het persoonlijk en eigene is daarbij maatgevend ook al wordt er ontleend aan culturele tradities of grootheden als voorbeeld of adept.

Dit is de kern van de Westerse vrije meningsuiting die sinds de Verlichting het Leidmotief is van de Westerse cultuur. Omgekeerd is het ook zo dat het zich afzetten tegen de Westerse cultuur en haar vermeende decadentie altijd de expressie van de vrijheid de inzet heeft. Die moet worden aangevallen en zo nietsontziend mogelijk worden vernietigd en aan het persoonlijke oog onttrokken. In een macaber spel ontstaat hier dan ineens de heftigste cultuurclash die maar voorstelbaar is. Het is dus een misvatting om te denken dat andere culturen die dit aspect van de Westerse cultuur niet accepteren in vrede naast elkaar zouden kunnen leven. Het enige wat mogelijk is een gematigdheid van de aanvallende cultuur. Dat vormt dan een voorlopig maar afzien van de aanval omdat dit bijvoorbeeld in het geval van de Islam nu eenmaal als oordeel en als uitvoering van het vonnis alleen aan Allah is voorbehouden. Hier tekent zich het enige verschil tussen de gematigde en de fundamentalist!

Maar de werking van de Westerse vrijheidsdrang is er een van verleiding, van het gebruikmaken van zinnelijke aanspreking die in tegenspraak kan staan met de geformuleerde wensen en ideologieën. In Egypte is in dit verband het popculturele fenomeen van de zangeres Dalida uitermate enerverend. Zij vormt een geval van zogenaamde cross-over. In die cross-over worden elementen van stijl en smaak ontleend aan de intolerante traditionele cultuur waarin die cross-over ontstaat en naar een vrije vorm wordt omgezet waartegen de intolerantie cultuur geen weerstand weet te bieden, omdat ze geïntrigeerd of gewoon geveleid raakt.

Ik ging in Egypte kijken of de Arabische Lente hier opnieuw zoiets had weten teweeg te brengen. Er waren een paar sporen te vinden van opstandige Westers georiënteerd popzangeressen. Maar hun invloed was toen wij er waren totaal gemarginaliseerd. Natuurlijk was er de muziek van de buikdanseressen van de bordelen en Westers georiënteerde nachtclubs. Maar dat is beslist geen cross-over, want allang een hypocriet onderdeel van de traditionele cultuur, hoewel in dit geval die van de Soefi versie van de Islam die de geloofsbelijdenis niet in de moskee maar in de geëxalteerde afzondering laat plaatsvinden als onderdeel van een mystieke geloofsleer die ook op de Koran is geïnspireerd.

van Egypte naar Mali

Maar die cross-over is verderop in Afrika wel degelijk te vinden. En wel aan de randen van de invloedssfeer van de principieel antiwesterse sentimenten. Ik stel dat soort sentimenten tegenover de kritiek op de rol van de Verenigde Staten in de wereldpolitiek die ook in het Westen altijd ter discussie moeten kunnen worden gesteld! Want het gaat hier om principiële Westerse waarden en niet om pragmatische of opportunistische geopolitiek!

Ik trof de plek waar die zich manifesteert in een verhalenbundel van de schrijfster Lieve Joris getiteld 'Mali Blues'. Het verhaal betreft een ontmoeting van haar met de grondlegger van die 'Mali Blues' de zanger en Malinese popheld Boubacar Traore. Ik was al jaren een mateloos bewonderaar van Boubacar Traore. Als hij in Nederland optreedt, moet en zal ik daarnaartoe en dat is al jaren zo. En hij is niet de enige Malinese zanger waarmee ik dat heb.

Joris schets in haar verhaal heel erg nauwkeurig hoe die cross-over in elkaar steekt in de hele manier van doen van de zanger, zoals dat ook in het geval van Dalida het geval was. Voor die cross-over lijkt er altijd een heel persoonlijke en tragische aanleiding het geval te moeten zijn dat in het werk van de popheld of -heldin wordt verwerkt. Zij krijgt hem uiterst gewiekst en stapje voor stapje zo ver om daarover te gaan vertellen. Dit is het meesterschap van de vertelkunst van Lieve Joris! Zij weet dat wat men liever niet tot uiting brengt toch tot spreken te brengen. Voor Traore was dat de dood van zijn vrouw Pierrette bij de geboorte van zijn zesde kind. Een dood waaraan de zanger zich nog altijd schuldig voelt, maar door de schrijfsters niet zo nodig wordt beklemtoond. Joris is er in het verhaal heel doelbewust op gericht het feit tot uitdrukking te brengen dat de inspiratiebron van zijn eigenzinnige werk vormt. Precies dat vormt de hoogst intrigerende cross-over!

Maar het hoeven helemaal niet de persoonlijke drama's te zijn die de aanleiding voor de vrije expressie in de cross-over vormen. Meestal zijn dat gewoon de drama's van de onmogelijke gemeenschap waarin men is opgegroeid en van is losgeslagen en toch verbonden gebleven. De cross-over ontstaat door de verwerking van drama's die teruggaan op ons koloniale verleden en de manier waarop het Westen hooghartig is omgesprongen met de landen die werden onderworpen, allereerst in economisch en politieke zin, maar vervolgens ook in culturele zin. In die cross-over blijft men niet in wrok achter, maar men verwerkt het drama tot een nieuw vorm van vrije expressie die het politieke gewicht overstijgt en tot pure vorm en stijlexpressie wordt omgezet, die vaak heel opwindend wordt ervaren. De 'Mali Blues' is voor mij de mooiste vorm die ik ken waarin dat vormaspect tot ongekende finesse is opgeklopt. Dat vereist natuurlijk ook wel uitzonderlijke culturele en vooral muzikale talenten en daarvan vormt Mali al eeuwen op basis van de traditie van de volkszanger - de griotten met hun merkwaardige begeleidingsinstrumenten, de koni en de kora - een voedingsbodem.

We zijn nu drie jaar verder en ik kom net terug van een concert van een andere Malinese zanger die de meest sublieme vorm blijkt te hebben gevonden van zo'n geval van cross-over: Habib Koité.² Nog meer dan Traore belichaamt Koité die cross-over door met zijn unieke pentatone muziek ook alle andere mogelijke grenzen in de wereld te hebben weten overschrijden, letterlijk en figuurlijk. En vooral ook

² Koité speelt veel samen met geestverwanten en misschien wel de belangrijkste is Bassekou Kouyate met zijn band Ngoni Ba. Kouyate bespeelt de traditionele provisorische viersnarige luit de ngoni, die hij elektronisch versterkt. Zodoende weet hij ogenschijnlijk met groot gemak het gitaarspel van Jimmy Hendrix te evenaren met liederen die meeslepend en tegelijk heel ingetogen zijn. Op zijn laatste CD Miri uit 2019 speelt Koité mee op een enkel nummer! Ngoni Ba reist hier nu mee de wereld rond als nieuw Mali-blues revelatie. Natuurlijk om de wereld op Afrikaanse toeren te brengen! Het Forum is gewaarschuwd.

op een beheerste manier. Want in het overschrijden van die grenzen betreedt men een gevaarlijk terrein: dat van het verlies van de persoonlijke controle over het gunstige verloop van het leven. Bijvoorbeeld omdat men aan de bijverschijnselen van de cross-over verslingerd raakt, zoals de publieke aandacht en mogelijkheid zich genotsmiddelen toe te eigenen. Of gewoon omdat men zich ongemerkt in alle enthousiasme al te mateloos uitput.

Veel Malinese artiesten zijn zich bewust van de cross-over in hun werk en dat dat hen de kracht verleent. Dan is het maar het beste die cross-over ook het meest letterlijk in het optreden te verwerken. En dat gebeurt steeds als vanzelf. Traore ontmoette de Franse blues harmonicaspeler Vincent Bucher en het klikte meteen. En het bracht een verdieping in het repertoire van beide artiesten door samen te gaan spelen.

Boubacar Traore en Vincent Bucher in het BIM-huis, 17 maart 2013

Koité is een uiterst begaafd gitarist en liedjesschrijver. In vele ogen, en zeker ook in de mijne, is hij een van de beste ter wereld. Zo kwam Koité al zo'n tien jaar geleden de Amerikaanse blueszanger en gitarist Eric Bibb tegen en ook zij besloten na een enerverende jamsessie een gezamenlijk project op poten te zetten: Brothers in Bamako. Bamako is de woonplaats van Koité en ook de plek waar hij bij voorkeur zijn platen opneemt. Hij nam er Bibb mee naartoe, die daar het gevoel kreeg er als Afrikaanse-Amerikaan te zijn thuisgekomen. Hij had ook nogal wat rondgezworven met zijn akoestisch versie van de Amerikaanse blues en was in Finland neergestreken. Dat thuiskomen vormde weer de aanleiding voor het componeren van verschillende hele sterke songs en melodieën, begeleid door wederzijds fantastisch gitaarspel. En van het samenstellen van een heel bijzondere plaat en een optreden waarmee ze nu de wereld rond toeren. Maar terwijl ze dat ondernamen brak in thuisland Mali de hel los, vooral in het gebied rond Tombouctou. De Jihadisten sloegen ook daar toe en namen bijvoorbeeld de gitaren van

de zangers van Mali in beslag om die muziek onmogelijk te kunnen maken. Dit vormt een vervolg op de invoering van de radicale Islam vanuit het Noorden, het gebied van de Peul en de Toucouleur die zich aansloten bij de Jihad om de gematigde Islam die nog haar wortels had in het animisme, te verdringen. De Fransen traden hier weliswaar tot aan de dag van vandaag en vanaf het midden van de negentiende eeuw tegenop, maar konden de instorting van het veelkleurige maar feodale Bambararijk niet voorkomen. Dat resulteerde aanvankelijk in een politieke ommekeer die echter verzandde in opkomst van het radicalisme. Het was een voorbode van het verloop van de Arabische Lente en zou het leven in Mali gaan verstikken voor de oude en nieuwe tradities. De boekencyclus 'Segou' van Maryse Conde verhaalt over dit proces op een meeslepende manier en vormt de beste uitleg voor wat zich rond de Sahel heeft afgespeeld in de afgelopen honderdvijftig jaar.

Natuurlijk vormt dit nu allemaal mede de aanleiding voor het liedjesmateriaal van de huidige (Ha)bib(b) Brotherhood.

Ooit namen de naar Amerika verhandelde slaven de muziek van de griotten mee daar naartoe. In de negentiende eeuw vormde die muziek daar de bakermat voor het ontstaan van de Amerikaanse blues die met de artiest Robert Johnson in de begin twintigste eeuw een enorme vlucht nam. Die muziek ontdekte de elektrische gitaar en dat werd de basis van de popmuziek van na de Tweede Wereldoorlog. Die muziek werd ook het expressiemiddel voor gevoelens van onbehagen en verlangens naar culturele vrijheid en ongebondenheid, van een vorm van culturele wildheid. Overal ter wereld kennen we die muziek als een enorme bron van inspiratie voor muzikale maar vooral ook culturele vernieuwing en het drijft onze huidige wereld voort. En nu is het zo gesteld dat vanuit Mali er een nieuwe popstroming is opgekomen die temidden van alle politieke consternatie door het uitoefenen van terroristisch geweld, nu op wereldschaal de toon zet.

Zo is het verhaal rond.

Terwijl ik in Egypte was ontdekte ik daar een zangeres die net zo als de zangers en zangeressen van Mali vorm gaf aan die cross-over in de wereldmuziek. Ze trad op in Alexandrië, maar was uit Nederland afkomstig met een pas opgericht swingende band met haar eigen muziek. Ze heette Minyeshu en is oorspronkelijk afkomstig uit Ethiopië. Daar heeft ze veel van haar songs aan gewijd. Ze is een brok bruisende energie. Maar wat heel speciaal aan haar is hoe ze haar roots weet te laten doorklinken in een hoogst eigen vorm van popmuziek. Onder Nederlandse popmusici is ze inmiddels een grote bekendheid, maar het grote publiek kent haar merkwaardig genoeg lang nog niet. Ik weet niet of dat ook ooit zal gebeuren. Ik weet ook niet of het veel uitmaakt. Want deze cultuurvernieuwingen draaien helemaal niet meer om het beroemd worden. Ze draaien om het jezelf kunnen zijn en de levenstrauma's opgewekt kunnen verwerken op een hoogst eigen wijze. En om daar willekeurig welke ander mens van te laten genieten, al of niet bovenmatig geïmponeerd.

Met Minyeshu heb ik iets bijzonders. Ik kende haar van de CD Dire Dawa, een magnifiek album waarop ze werd begeleid door de Malinese sologitarist en koraspeler Zoumana Diarra. Toen had ze net een nieuwe CD gemaakt, waarmee ze haar zangstijl veranderde. Met een eigen band en een groepje swingende samenzangers ontwierp ze een soort Ethiopië Soul. Die CD presenteerde ze op de dag van de geboorte van Youri in de bovenzaal van Paradiso, terwijl de beroemdste Malinees Salif Keita in de hoofdzaal optrad. Vanuit het ziekenhuis was ik daar in een uitgelaten stemming naar toe gegaan. Maar ik moest wel even wennen aan de nieuwe weg die ze was ingeslagen. Zijzelf blijkbaar niet, want ze zong en swong in wild enthousiasme de sterren van het plafond. Ik heb haar daarna nog verschillende keren zien optreden, maar dan greep ze weer terug op het materiaal op Dire Dawa. Maar het gedenkwaardige concert in Paradiso is voor mij natuurlijk met de geboorte van Youri verbonden.

Maar de ware meester van de Afrikaanse invloed op de Metropolitaine Popcultuur is voor mij die nog springlevende, met pretoogjes gewapende tijdgenoot en navolger van Jimmy Hendrix, James 'Blood' Ulmer. Deze rasartiest weet alles samen te vatten in jazzy, funky en bluesy gitaarriffs waarmee hij zijn wat hese, iel vibrerende stem begeleidt!

Luister maar eens hoe hij op z'n 75ste een Jazzfestival in Skopje in 2015 naar zijn hand zet: <https://www.youtube.com/watch?v=XGyZPE8u9k4>

James Ulmer heeft een vrouwelijke pendant in de figuur van de Afro-Amerikaanse folkblues singersongwriter Tracy Chapman. Tracy brengt misschien wel de meest indringende en sociaal betrokken blues ten gehore voor het grote publiek. Ze was in '88 een sensatie met 'Fast Car' maar heeft na haar laatste CD uit 2008 'Our Bright Future' alleen nog maar opgetreden. Vgl.: <https://www.youtube.com/watch?v=Xv8FBj0lY8I>

Misschien is die toekomstvisie haar slecht gekomen?

Al aan het eind van de zeventiger jaren verschenen de eerste Afrikaanse popsterren in Paradiso, met als voorloper Fela Kuti, de Nigeriaanse volgeling van Malcolm X en vertolker van de 'African Beat'. Maar een spontaan ontstaan jaarlijks Afrika Festival in het openluchttheater van Hertme bij Borne Overijssel werd vanaf '89 de verbindingspoort tussen West-Afrika en West-Europa. Veel van de artiesten die daar kwamen optreden vormden een tegenwicht tegen het opkomende Sharia-extremisme van de Ansar Dine dat zich vanuit de Sahel over Afrika verspreidde en vooral vrouwen en de oude en nieuwe muziektradities gewelddadig aan banden legde. De eerste en meest prominente ster was Oumou Sankaré in '93, een vrouwelijke griot uit Wassoulou in het zuiden van Mali. In 2017 was ze weer terug na 24 jaar; zie: <https://www.youtube.com/watch?v=8MZ0uZsDVI>

Literatuur:

- ***Mali Blues***; Lieve Joris; Meulenhoff, Amsterdam, 1996
- Segou; Maryse Conde; I ***De aarden wallen***; II ***De verkruimelde aarde***; In de Knipscheer, Amsterdam, 1990

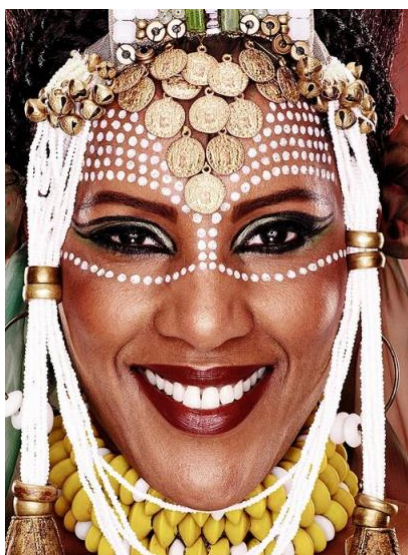
NADIEN:

Op 21 november 2018 trad Minyeshu op in het BIMhuis in Amsterdam om daar haar nieuwe CD 'Daa Dee' te presenteren. Lange tijd hebben wij - haar fanatieke volgelingen en bewonderaars - niet veel van haar vernomen. We wisten dat er een nieuw album op stapel stond, maar het wilde maar niet uitgebracht worden. Ook wisten we dat ze inmiddels een nakomeling heeft gebaard. Met de woorden 'daa dee' moedigt een Amhaarse moeder haar kind aan in de eerste stapjes, vertelt ze. Het zal ook wel zelfbemoedigend zijn bedoeld. Ze blijkt een flinke metamorfose te hebben ondergaan. Ze is ineens veel zelfbewuster en flamboyanter en wisselt uitvoerig uit met haar publiek. Dat laat ze zelfs meezingen met het refrein of zet ze aan tot een meerstemmige canon. Ze heeft haar achtergrondzangeressen thuisgelaten omdat er eentje net bevallen is. Ze maakt van de nood een deugd en dat blijkt een verademing, want ze kan het ook best alleen af! Ook zijn de geweldige muzikanten waarmee ze zich nu omgeeft veel meer op haar betrokken, terwijl ze hen ook veel de ruimte geeft. De Afrikaanse Soul is omgevormd tot een veel jazzy-er geheel dat herinnert aan Mulatu Astatke, de vertolker van de Ethiopische Jazz. Ook nu weer blijkt dat nog niet veel extra publiek te hebben aangetrokken al ging er een optreden in VPRO's Vrije Geluiden aan vooraf.

Al in 2008 gaf ze een interview met muziekjournalist Gerry de Mol uit België, waarin ze verhaalde over haar dramatische jeugd en komst naar Europa. Ze was al meteen na haar geboorte verwaaid in de wervelwind van bizarre politieke ontwikkelingen in haar moederland. Haar moeder verdween na drie maanden om pas met haar pubertijd terug te keren. De burens namen de zorg voor haar over. In Ethiopië ontspringt de Blauwe Nijl vanaf het enorme hoogland dat het overgrote deel van het immense land een heel mild klimaat verleend. Dat hoogland vormde de bakermat voor het mythische voorchristelijke koninkrijk Aksum. In het Joodse Oud-Testament wordt het genoemd als het land van de koningin van Sheba die zich verbond met koning Salomo. Er bestaat zelfs een mythe dat de Ark van het Verbond er verzeild raakte. In het Nieuwe Testament wordt het genoemd als het tweede land waar het christendom werd verspreid. Na al die eeuwen is het Orthodox Christelijk geloof er nog altijd de belangrijkste godsdienst. Dat geloof is altijd nauw verbonden geweest met dat van de Kopten in Egypte. In de tijd van de verspreiding van het West-Europese kolonialisme zochten de Portugezen er naar de mythische figuur van Presbyter Johannes om er een steunpunt te vinden in het terugdringen van de Islam. Later werd het land omgevormd tot het keizerrijk Abessinië. Abessinië werd onder keizer Haile Selassie door de Italiaanse fascisten overhoop gehaald, maar herwon haar onafhankelijkheid. Selassie werd voor de Rastafaries uit Jamaica het symbool van een spiritueel christendom met een Afrikaanse achtergrond, van de eerste 'Roots'-muziek de Reggae. Maar in de jaren zeventig werden de communisten in huis gehaald om een feodale overheerser te verdrijven. Dat eindigde in de langdurige afscheidingsoorlog met Eritrea. En een korte strijd om het eigendom van de Ogaden met Somalië. Het werd een bloedbad dat over de hele Hoorn van Afrika uitvloeide. De geboorteplaats van Minyeshu - Dire Dawa - lag op de westgrens van de Ogaden. Door die turbulente strubbelingen raakte Minyeshu op een rondtoer in '96 door Europa

pardoes in België van huis en haard vervreemd. Thuis werd ze aangeklaagd vanwege het vermeende gebruik van opruiende symbolen in haar choreografieën voor het Nationaal Theater. In totale verwarring kon ze alleen nog verweesd met het thuisfront bellen. Maar men raadde haar aan niet terug te keren. Aangezet door een schat aan vrienden uit de Belgische en Nederlandse muziekwereld, kreeg ze hier al snel een bijzondere mult muzikale plek.

Inmiddels is alles in Ethiopië weer omgeslagen. Er is nu een vrouwelijke diplomaat als eerste in een Afrikaans land tot president gekozen met een kabinet dat voor de helft uit vrouwen bestaat. Zoals oermoeder 'Lucy' (dank aan Seada Nourhussen - ook van oorsprong een Ethiopische - en haar column in Trouw!) symbool staat voor de Afrikaanse oorsprong van het mensdom, staat Ethiopië nu symbool voor een nieuwe richting in de Afrikaanse politiek waarin de - vrouwelijke - zorgzaamheid, centraal staat. Dat heeft ze nu allemaal een weerklank gegeven in haar liedjes en haar show. Zij zingt nog steeds in het Amhaars, omdat ze alleen in deze taal precies kan verwoorden wat haar bezig houdt. Zo kan zij in een bijzondere expressie getuigen van die afkomst - die 'roots' - waarin ze tegelijk haar bijzondere kwaliteiten etaleert.

EN VOORBIJ DE ROOTS

In de winter van 1971 toog ik naar Enschede voor een bijzonder concert in de plaatselijke Jazzclub. Toentertijd werd de campus van de TH meermalen uitgekozen voor een opmerkelijk optreden. Zo vond voorjaar '70 er het enige optreden ooit van Jimmy Hendrix in Nederland plaats inclusief Tv-opnamen. De club was de stamkroeg van vele TU- en Kunstacademiestudenten. Maar het publiek was er altijd erg select en beperkt van omvang. En je kon de musici die midden tussen het publiek stonden opgesteld vaak haast bijna aanraken. De concerten waren meestal een Hollandse aangelegenheid. Vele groten uit de Jazzwereld leefden niet meer of deden alleen nog grote concertzalen of festivals aan. Maar deze keer was er sprake van een uitzonderlijk evenement omdat de meest bijzondere musicus van die tijd even langs zou komen om afzonderlijk zijn kunsten te komen vertonen. Die kunsten hadden hem een grote naam bezorgd, maar werden door vele liefhebbers als een gimmick beschouwd. Maar niet door de vriend die mij via zijn platen en saxofoonspel in de geheimen van de jazz had ingewijd. Hij bezat een plaat van deze artiest en die hadden we in de paar jaar daarvoor grijs gedraaid. Het album had een magisch titel: 'RIP, RIG & Panic' uit 1965.³ De artiest had maar een heel beperkt gezichtsvermogen. Hij was de Stevie Wonder van de Jazz, maar weer in de ogen van mijn vriend veel uitzonderlijker vanwege zijn beheersing en de presentatie van zijn instrumentarium. Wonder bracht de popmuziek pas echt via een fusie van zwarte en witte 'Groove' aan het swingen op een onnavolgbare wijze. Maar dat bleef toch wat hangen in een sentimenteel en dweperig publieksappél. Al waren zijn composities meeslepend en ongetwijfeld van aparte klasse! En dan vooral apart, want Wonder vormde de Soulmuziek om tot iets heel eigenzinnigs dat buiten de kaders van alle culturele bepaaldheden trad. Ik doel op de kaders van de wortels en geaardheid, die in zijn muziek vervluchtigden in een lichtzinnige werveling van meeslepende klanken. In de Jazz werd dat de swing genoemd die door de syncopie, van de verschuivingen in de nadrukken in het ritme. Dat werd aangestuurd door het slagwerk op Caribische leest geschoeid, met de typische combinatie van contrasterende Afrikaanse bongoritmes. Dat ging terug op de traditionele toepassing van kalebassen. Met Santo Domingo als tussenstap was die traditie samen met de mysterieuze uitoefening van de voodoo in de scabreuze wijk Storyville in New Orleans terecht gekomen. Daar hadden de paradebands zich de instrumenten van de militaire harmonie- en fanfare toegeëigend en in veelkleurige shows aan het swingen gebracht. 'Dixieland' was dat gedoopt. Dat wist ook de witte voetjes uitzinnig te begeisteren als eerste vorm van 'cross-over'.

³ Begin jaren tachtig zou er een funkband op het internationale podium verschijnen die als een eerbetoon aan dit album dezelfde naam zou dragen. Het belangrijkste lid van de band was Neneh Cherry!

Maar de artiest waarop ik doel was daar al op jonge leeftijd hemelsbreed van verwijderd geraakt. Misschien wel omdat hij al op tweejarige leeftijd door een medische fout zijn gezichtsvermogen drastisch had verloren. Alleen het licht in de ogen was hem nog gegund. Hij heette Ronald Kirk, maar vervormde die naam tot het beter klinkende Roland Kirk om er later de exotische naam Rahsaan aan toe te voegen. Een droombeeld had hem daartoe opgedragen, zo meende hij!

Ondanks zijn handicap ontwikkelde Roland zich tot een uitermate begaafd multi-instrumentalist die het bestond diverse instrumenten tegelijkertijd te bespelen in een samenklank. Daartoe ontwikkelde hij het vermogen tot circulair ademen: tegelijk in- en uitademen en door de wangen rond laten stromen van de blaaslucht. Door zijn wangen flink te bollen beschikte hij over meer blaaskracht. Maar belangrijker was dat hij zo geen adempauzes meer hoefde in te lassen en aan een stuk door kon musiceren. Met een klarinet, een sopraansax en een tenorsax aan zijn lippen werkelijk iets verbluffends. Dan pakte hij er ook af en toe nog de dwarsfluit bij die hij ook perfect beheerste en waarmee hij de 'talking-flute' introduceerde door de melodie te begeleiden met zijn circulair aangestuurde stem. Waarbij hij tegelijkertijd bewees een uitnemende beheerser van al zijn saxen en vooral ook van de dwarsfluit te zijn. Maar zijn stijl van jazz week af van al die andere groten, zoals Coltrane en Dolphy of de vroegere Thelonius Monk of Charley Parker. Zijn vaardigheden stelden hem in staat het spelen tot een ware extase van allerlei opwindende klanken op te voeren door er ook nog eens allerlei belletjes en andere gadgets in mee te slepen die hij om zijn nek hing. Met de Free-Jazz verloor deze muziek de melodie uit het vizier, maar in dezelfde tijd dat Ornette Coleman die uitvond en Sun Ra die doorontwikkelde hield Kirk de aandacht voor de melodie op voor- of achtergrond gaande! Dat maakte hem interessant voor de popmuziek en dan met name voor de stroming van de Underground. Zowel Hendrix als Zappa dweepten met hem en voelden zich nauw verwant, maar meenden aan zijn muzikale vaardigheden niet te kunnen tippen. Ian Anderson van Jethro Tull vond in zijn dwarsfluitspelen de aanleiding om de leadgitaar door de dwarsfluit te vervangen en daarbij ook zijn stem in het spelen te betrekken. Jethro Tull werd ermee een van de topattracties uit de zeventiger jaren. En ook nu speelt Anderson bij Tull nog vaak op menig retro-concert de 'Serenade to a Cuckoo' van Kirk. Keurig volgens de aanwijzingen van de meester, maar wel met adempauzes!

(zie: https://www.youtube.com/watch?v=wHw4N_lZl10).

Kirk was maar een kort en heftig leven beschoren, misschien wel omdat hij zijn lichaam uitputte met zijn muzikale uitspattingen. In 1975 kreeg hij een hersenbloeding en raakte eenzijdig verlamd. Dat belette hem niet even energiek zijn kunsten weer voor het voetlicht

te werpen, aangepast aan zijn nieuwe handicap. In '77 kreeg hij een tweede herseninfarct; deze keer fataal.

Kirk had de gewoonte zich tijdens een optreden flink op te winden over alles wat hem bezighield. Dat deelde hij op humoristische of vaak ook cynische wijze met zijn publiek tussen de nummers door. Vooral president Nixon was zijn geliefde onderwerp van afkeer. Hij hekelde elke vorm van politiek op onnavolgbare wijze. Maar met zijn zwarte afkomst had hij steeds minder affiniteit. Eenvoudig omdat hij als blinde zich zijn huidskleur niet meer kon voorstellen als een onderwerp van discriminatie.⁴

de gitaar en saxofoon als lustobject en extasegenerator

Er zijn twee instrumenten die in de loop van de twintigste eeuw de voertuigen werden voor het opgaan in een persoonlijke en publieke extase. Soms met extra hulp van stimulerende of bewustzijnsverruimende middelen. Maar meer nog gewoon op zichzelf genomen. Ze verschaften de artiest de mogelijkheid zich los te maken van de sociale setting van koor en orkest, zowel in klassiek als folkloristisch verband. Vaak ook om er choreografische en opzweepende dansen mee te begeleiden. Of om gewoon een toegewijd publiek te vermaken en in opwindning te brengen. Natuurlijk was er altijd al de figuur van de begeesterde opera- of volkszanger of -zangeres. Maar die zong nog steeds gecomponeerde en betekenisvolle liederen ten gehore van het publiek in de schouwburg of op het volkstoneel. In Europa ontwikkelde zich vanaf de middeleeuwen de figuur van de minstreel aan het hof die zich met een luit begeleide. Die minstreel verscheen ook op de boerenbruiloften en daar zorgde hij ervoor dat de beentjes van de vloer gingen. Eeuwen later werd daar de luit vervangen door de trekharmonica in een folkloristische entourage.

⁴ In november 1971 bezocht ik een ander concert dat legendarisch is geworden: het concert van Sun Ra's Arkestra in de Nieuwe Aula van de TH te Delft. Sun Ra als persoonlijkheid en diens opmerkelijke opvattingen verdienen in het kader van dit essay een aparte vermelding. Net als Kirk was het hem gegeven door zijn opmerkelijke muzikale talenten door het cordon van de rassenscheiding heen te breken, nog voor de Civil Rights Beweging hun recht op gelijkwaardigheid bevocht. Sun Ra, die zijn slavenaam afzwoor en al in de oorlog dienstweigerde om niet namens een misdadig regime tegen een ander nog misdadiger regime zijn leven op het spel te hoeven zetten, was niet alleen misschien wel van nature een hyperbriljant musicus maar ook intellectueel en sociaal ongelofelijk begaafd. Hij ontwikkelde op eigen houtje een bewonderenswaardig filosofisch concept dat hij aanmerkte als een stelsel van vergelijkingen. Dat doopte hij 'Afrofuturisme' en zijn muziek 'Spacejazz'. Hij stelde dat de jazz-avantgarde zichzelf te serieus nam, maar liet de vraag hoe serieus hij zelf moest worden genomen in het midden. Was hij bezig de heilloze weg die het zwarte activisme insloeg door zich met Marxisme en Islam in te laten met een knipoog opzij te schuiven en zijwaarts te bewegen en de zaak aan het swingen te brengen. Iets wat jazz-icoon en -pianist Thelonious Monk hem moest nageven! Ik stond bij zijn show en om zijn spectaculaire Bowie-achtige verschijningen in vol ornaat met een dertig koppig orkest met de ogen te knipperen. Maar zijn wat al te banale stijl en muziek sloeg gewoonweg niet zo bij me aan als in het geval van Roland Kirk. Iets miste er. Het was te geconstrueerd en gewild en met te weinig opwindende deuntjes die op zichzelf staan. Ik kocht zijn plaat 'The Heliocentric Worlds of Sun Ra, Volume Two' dat boekdelen sprak, ook over zijn verbluffende onderlegdheid. Het was maar een van de honderd platen die hij uitbracht. Een fenomeen alleen al daarom. Maar de muziek wist me niet zo te betoveren zoals bij Roland! Was het omdat hij gedurfd orkestreerde, wat me tegenstond? Zijn omkering van de cultuurwortels vanuit Afrika richting de originele zoonanbidding was zeker een precies schot in de roos. Maar de diepgang van de mystiek zoals de Gnostiek waarop hij zich wel probeerde te betrekken, miste ik. Mijn mening voor een andere. Ik heb het waarschijnlijk bij voorbaat mis, want Sun Ra is simpelweg ook voor mij als niet-muzikant, te on(be)grijpbaar. Dus resteert mijn bovenmatige be- en verwondering over dit fenomeen met al zijn ongetwijfeld uitgekende doorwerkingen. Zie en hoor voor uzelf op Youtube! Hier gaat het niet meer om smaakverschil alleen. Het wereldbeeld staat op het spel. Met Afrika als oorsprong van alle scheidingen en dwarsverbindingen!

Vanuit Perzië verspreidde zich de eerste afzonderlijke gitaarmuziek met de Islam helemaal naar Noord-Afrika en vervolgens Zuid-Spanje. Daar ontstond de flamencomuziek van de zigeuners die met de jihadisten waren meegetrokken. Vooral de flamenco werd muziek om zowel de muzikanten in synergie met de zangers en de dansers in trance te brengen. Vaak voor een beperkt publiek tot in de late uurtjes. Noord-Afrika was door de Saharawoestijn en de Sahel-savanne gescheiden van West-Afrika. En daar, met name in Mali en Senegal brachten de animistisch geïnspireerde griotten met hun verhalende volkszangen, begeleid met de opzweepende klanken van typische snaarinstrumenten zoals de ngoni, hun publiek in vervoering. Met de slavenhandel zou dat overwaaien naar de Cariben en daarna de plantages van de zuidelijke Amerikaanse Staten.

Onderwijl ontwikkelde zich in Europa de burgerlijke cultuur die ook van muziek in grootse orkestraties een middel van mentale vervoering maakte. Zo ontstonden de grote symfonieorkesten met hun concertmeesters en componisten. En ook allerlei soorten instrumenten met samenhangende opleidingen om de muzikanten daarin een publiek bestaan te verschaffen. Maar in de negentiende eeuw werd in België een instrument uitgevonden dat daar aan toegevoegd had kunnen worden, maar een exclusieve plaats kreeg binnen de volkse variant van het orkest: de harmonie of de fanfare voor volksfeesten en optochten waarin men achter het orkest aanliep in feeststemming. Soms uitbundig uitgedost!

Dat instrument werd een speciaal instrument door de manier waarop het bespeeld moest worden. Het kende een schat aan boven- en ondertonen die apart door de muzikant waren te beheersen zoals de zangers in Mongolië dat deden met hun polyfone stem. Dat instrument werd genoemd naar zijn uitvinder: de saxofoon! En die saxofoon ging een eigen leven leiden buiten het orkest om! Simpel omdat het in zichzelf het vermogen meedroeg om de bespeler en de luisteraar zodanig in vervoering te brengen dat ze in trance buiten de orkestrale setting stapten. Maar dat gebeurde pas toen de harmonieorkesten van New Orleans dat instrument ontdekten! En dat begonnen te gebruiken in de nachtclubs van de stad om stamgasten van diverse pluimage aan de dames van lichte zeden aan de bar te koppelen en tot afzonderlijk copuleren aan te zetten. De saxofoonspeler bracht de klanten daarvoor in de stemming. Maar ondertussen ging de speler steeds meer en meer helemaal op zichzelf uit zijn dak! En zo werd de Jazz geboren, aanvankelijk nog 'Jass' geheten, een slangwoord voor de wellust die de muziek moest zien op te wekken. Het grappige was eigenlijk dat het instrument zelf een soort lustobject werd voor de bespeler. Hij hoefde aan die andere botvtering van geneugten niet meer deel te nemen tijdens het spelen! Hij kwam wel in extase klaar op zijn instrument! En zo komen we als vanzelf weer terecht bij die hele bijzonder uitmuntende saxofonist Rahsaan Roland Kirk!

Maar dan was er ook nog dat andere instrument wat haast dezelfde aparte eigenschappen vertoonde: de klassieke Spaanse gitaar. De gitaar waaide eerst over naar de hoven van de Europese vorsten, waar hij de luit verving samen met zijn bespeler de minstreel. De verbluffende gitarist verscheen daar op het toneel in een prachtig kostuum dat van de zigeunerorkesten was afgekeken die al door Zuid-

Europa zwierven. Zigeuners vormden al eeuwen samen met de Joden een op zichzelf staande bevolkingsgroep die op ging in hun eigen rituelen. De Joden kenden natuurlijk in Europa al eeuwen de klezmermuziek! De zigeuners ontwikkelden de flamencogitaar die afweek van de klassieke gitaar en z'n meest uitmuntende speler vond in jazzgitarist Jango Reinhardt.

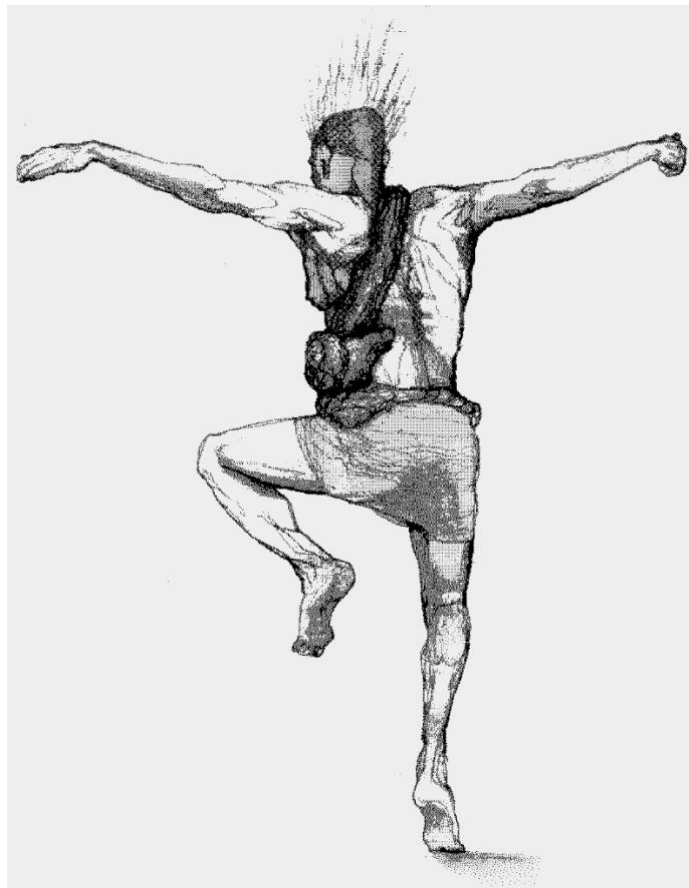
Hier moet worden benoemd dat al deze praktijken ook buiten de muren van de kerken en kloosters traden. Binnen die muren overheersten er ook muzikale praktijken, maar die hadden een uitdrukkelijke plaats binnen de eeuwenoude liturgieën die eerst door de Paus en later door de Reformatie werden ingesteld! Ook die praktijken waren gericht op het opwekken van extase, maar dan in een religieuze vorm van contemplatie en toewijding aan het Hogere. Dus persoonlijke uitzinnigheid was juist taboe! Die religieuze discipline werd zo dus buiten werking gesteld, allereerst door de zigeuners! En ze waren zo ongrijpbaar dat het tot aan het Fascisme heeft geduurd voor met uitzonderlijk geweld werd getracht ze uit te roeien, met wortel en tak! Want buitenissigheid en andere 'roots' konden uiteindelijk niet worden getolereerd. Maar toch bleven ze verleidelijk met hun muziek en duivelskunsten zoals illusionisme en toekomstvoorspellingen. En dat trok steeds weer mensen aan, vooral op volksfeesten zoals kermissen!

De gitaar kwam pas eind 19de eeuw tot perfectie en was op allerlei wijzen te bespelen. De snaren waren te verdubbelen, zodat er boventonen mogelijk werden. Het werd meer en meer een instrument voor de individuele meestermuzikant en zijn begeleiders op ritme en bas. Maar de introductie in de zwarte cultuur van de Zuidelijke Staten ontketende een revolutionaire innovatie. Die was verbonden aan het ontstaan van opnamestudio's en nieuwe elektronisch versterkte concertpodia voor kleinschalige optredens. Er ontstond een muziekzakenwereld die werd gerund door muziekmanagers. Dat paarde zich aan Jazzwereld; maar de geëlektrificeerde gitaar bracht een heel ander soort enerverende muziek voort. Inclusief een leefstijl - de stijl van de vrije tijd - ingevuld met vermaaksmidia zoals de nieuwerwetse radio en de dansgelegenheid. Die werd beschikbaar voor alle lagen van de bevolking. En daarvoor ging men aan het persoonlijke leven betekenis geven. Langzaam maar zeker draaide alles steeds minder om de werk- en sociale status en steeds meer om de mediamieke aandacht en het genot. En daarmee verdween ook steeds meer en meer het doorslaggevende belang van de gecultiveerde geworteldheid. Nog het meest voor de artiest die voor mensen van heinde en verre een betekenis kon gaan krijgen buitenom die van de burgerlijke cultuur! Vooral voor de 'verworpenen de aarde' maakte dit een ware ontsnapping mogelijk van de hardvochtige kluisters van het bestaan. En daarmee een mogelijkheid tot opgaan in allerlei vormen van roes in die verworven 'vrije tijd'. Niet langer ging men op in een nationale identiteit, maar eerst en vooral in de fanclub, in het sociale verband van de soort vrijetijdsbesteding verbonden met een smaak voor bepaalde cultuurexpressies, zoals de jazzwereld naast de blues wereld. Of natuurlijk ook de favoriete sport. De artiesten speelden graag samen, maar hun publiek wenste zich uitdrukkelijk van elkaar te onderscheiden door afkeer uit te drukken voor de andere stijl. Het ging zelfs zover dat de artiest of zijn of haar groep een schare van aanbidders om zich heen ging vergaren van

allerlei nationaliteiten. En daarmee was de ban van de 'roots' voorgoed gebroken.

Wie meer dan de blinde en zwarte jazzsaxofonist Roland Kirk was van die hypermoderne fenomenen de meest geprononceerde vertolker. Dit soort mensen brachten continenten bij elkaar die strikt waren gescheiden door begrenzingen van natuurlijke condities, staten en religies. Vooral de bevolking van het niet door de sharia onderworpen deel van Afrika kon zo aan haar belemmeringen ontsnappen. Eerst via de universeel geworden muziek en vervolgens door zich op pad te begeven op weg naar een gedroomd beter en plezieriger bestaan los van de stam het volk of de klasse.

Voor dit essay ben ik enorm schatplichtig aan Susan Sontag en dan met name haar essays 'Notes on "Camp"', 'Against Interpretation' en 'Styles of Radical Will'. En haar romans 'Volcano Lover' en 'In America'. Haar essays hebben grote invloed gehad op veel van mijn andere essays, maar ik heb haar nadrukkelijke focus op 'Camp' omgebogen in de richting van de 'Pop'. Al stond ze in nauw contact met Andy Warhol, de popartiest bij uitstek - met veel gevoel voor de alternatieve jongerenmuziek (Velvet Underground) -, ze vertoonde een blinde vlek op dit vlak. Maar het zou flauw zijn om me dan maar in het kamp van Camille Paglia te scharen omdat ze te elitair zou zijn. Ook 'On Photography' was een belangrijke inspiratiebron, maar boog ik om, van het filmische en fotografische object versus het reële subject, naar de 'Publieke Aandacht' waaraan de popartiest verslingerd raakt. Daarin valt object en subject merkwaardig genoeg samen! Een andere auteur die me danig beïnvloedde was Roland Barthes. Maar ook hij vertoonde in zijn werk dezelfde blinde vlek!

Dansende Afrikaanse Sjamaan – Johan Meijer februari 1985

Ik wil dit essay opdragen aan Zoumana – Zou – Diarra die in juli 2020 plotseling in zijn slaap in zijn woonplaats Groningen overleed. Zou was de meest begaafde gitarist en koraspeler die ik ooit heb mogen aanschouwen en mateloos bewonderen. Hij speelde in de begeleidingsband van Minyeshu ten tijde van de opnames voor de CD Dire Dawa uit 2008. Maar Zou paste niet helemaal bij de stijl van Minyeshu en hij ging zijn eigen gang. Later zag ik hem met Harry Sacksioni

en Jan Akkerman in de band Five Great Guitars optreden in het Bimhuis. Wat was hij een fenomeen! Hij was opgegroeid in het milieu van de griotten in Mali. Maar hij vertelde dat hij werd gevoed met de ingeblikte en ingedikte melk van Zeeuws Meisje. Een afbeelding van dat meisje stond op het wikkel. Toen hij dat onder ogen kreeg dacht hij ogenblikkelijk: ik wil naar het land van dit meisje. En zo geschiedde en kwam hij via Parijs in Nederland verzeild in het warme bedje van de Nederbeat die met de Wereldmuziek is verbonden..

